

MEDGENERACIJSKI ODNOSI NA KMETIJAH V SLOVENIJI

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: V pričujočem prispevku avtorici presojata medgeneracijske odnose na družinskih kmetijah v Sloveniji. V skladu s pregledom tovrstne literature se osredotočata na ocenjevanje medgeneracijske solidarnosti. V ta namen sta analizirali podatke, pridobljene z anketno raziskavo, ki se nanašajo na ocene anketirancev o pričakovanem dajanju oziroma prejemanju pomoči odraslih otrok ostarelim staršem, in nasprotno. Da bi lahko primerno ocenili posebnost medgeneracijske solidarnosti med kmeti, sta jih primerjali s skupinami ljudi, ki živijo v okoljih z drugačno organizacijo in načinom življenja. Raziskava je pokazala statistično pomembne razlike takih ocen bolj med skupinami vprašancev, ki predstavljajo mestno, podeželsko in kmečko prebivalstvo kot pa med kmeti, ki so prejemniki pomoči za zgodnje upokojevanje in prevzem kmetij, ter kmeti, ki takih pomoči niso prejeli.

Ključne besede: anketna raziskava, družinske kmetije, medgeneracijska solidarnost, ambivalenca, Slovenija

Abstract: In this article, the authors discuss intergenerational relationships on family farms in Slovenia. In line with the reviewed literature, the article focuses on the evaluations of intergenerational solidarity. Obtained by a survey, the analyzed data focuses on respondents' assessments of giving and receiving the assistance by adult children and their elderly parents. In order to properly contextualize intergenerational solidarity among farmers the authors compare respondents' views in various (urban, rural, farm) social settings. Research results showed important statistical differences only among groups of respondents who had been classified as urban, rural, and farm populations. Yet there were no significant differences between the farmers who are beneficiaries of agricultural subsidies for early retirement and early succession of farms, and farmers who had received no such subsidies.

Key Words: survey, family farms, intergenerational solidarity, ambivalence, Slovenia

Današnji družbeni položaj družinskih kmetij v Sloveniji

Družinske kmetije so še vedno prevladujoča oblika kmetovanja v Sloveniji kot tudi drugod po svetu. V Sloveniji predstavljajo kar 99,8 odstotka skupnega števila kmetijskih gospodarstev in obdelujejo 94,8 odstotka vse kmetijske zemlje v rabi (SURS 2006; PRP 2007–2013 2007: 19), kar je primerljivo z deleži družinskih kmetij v nekaterih drugih državah (npr. v Franciji in ZDA predstavljajo 80 odstotkov vseh kmetijskih gospodarstev, v Grčiji celo 100 odstotkov, v Veliki Britaniji 67 in v Avstraliji 90 odstotkov) (Hildenbrand in Hennon 2005). V primerjavi s povprečno velikostjo družinskih kmetij v EU-25 (16 hektarjev kmetijskih zemljišč v uporabi) in 11,5 hektarjev za EU-27 (Evropska komisija 2008) je njihova velikost sorazmerno majhna (6,3 hektarja kmetijskih zemljišč v uporabi) (PRP 2007–2013 2007: 6). Družinske kmetije v Sloveniji so v veliki meri samooskrbne (68,5 odstotka) in večinoma delujejo na območjih z omejenimi dejavniki za kmetijsko dejavnost (75 odstotkov) (SURS 2006). Tudi gospodarski potencial kmetij v Sloveniji je zelo majhen. Dohodek kmeta je za dva- do trikrat manjši od dohodka oseb, zaposlenih v drugih dejavnostih, oziroma le dva do tri odstotke kmetij dosega dohodek, primerljiv z drugimi poklicnimi skupinami (Kovačič 2001).

Čeprav je intenzivno zmanjševanje števila družinskih kmetij v Sloveniji zabeleženo že v sedemdesetih letih, se ta trend še vedno nadaljuje. Od Popisa kmetijskih gospodarstev leta 1991 do Popisa kmetijskih gospodarstev leta 2000 se je število družinskih kmetij zmanjšalo za 25.000, v zadnjih sedmih

letih pa še za dodatnih 10.734 (SURS 2008).¹ Z vidika kmetijskega razvoja, t. j. povečevanja velikosti kmetijskih gospodarstev, je ta proces zaželen (Kovač 2002) – zmanjšujejo se zlasti družinske kmetije, manjše od 10 hektarjev. Toda z vidika drugih strateških funkcij, ki jih država pričakuje od kmetijske dejavnosti, kot so: ohranjanje poseljenosti in kulturne krajine, ohranjanje proizvodnega potenciala za čas morebitne motene oskrbe, zagotavljanje pridelave zdrave hrane ter ohranjanje okolja v okviru t. i. eko-socialnega modela kmetijstva (Program reforme kmetijske politike 1998), pa ta trend še zdaleč ni ugoden, saj so prav družinske kmetije prepoznane kot pglavilne izvajalke omenjenih pričakovanj.

Med vzroki za nizko produktivnost kmetijstva v Sloveniji je tudi neugodna starostna struktura kmečkega prebivalstva. Že po podatkih Popisa iz leta 1991 je bil indeks staranja² pri kmečkem prebivalstvu znatno višji (141) kot pri celotnem prebivalstvu Slovenije (72) (Kovačič 2000). Po podatkih strukturnega popisa kmetijskih gospodarstev je bila v letu 2005 več kot polovica gospodarjev³ na kmetijah starejša od

1 Število družinskih kmetij je padlo od 80.877 v letu 2000 na 70.143 v letu 2007.

2 Indeks staranja oz. indeks starosti prebivalstva prikazuje razmerje med deležema starejšega in mlajšega prebivalstva. Indeks staranja izračunamo tako, da število prebivalcev, starejših od 65 let in več delimo s številom otrok, starih od 0 do 14 let in količnik pomnožimo s 100. To pomeni, da indeks staranja izraža število tako opredeljenih starih v neki družbi na 100 otrok, starih od 0 do 14 let. Na podlagi rezultatov lahko ugotovimo tip starostne strukture.

3 Gospodar, kmet, prevzemnik, upokojenec, ipd. so zapisani v moški slovnici obliki; veljajo kot nevtralni za ženske in moške.

* Duška Knežević Hočevar, dr. zgodovinske antropologije, višja znanstvena sodelavka, ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: duska@zrc-sazu.si; Majda Černič Istenič, dr. sociologije, višja znanstvena sodelavka, ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: majdaci@zrc-sazu.si

55 let, delež gospodarjev, mlajših od 45 let, pa je znašal le 19 odstotkov (PRP 2007–2013 2007: 7). To in pa odliv mladega prebivalstva s podeželja nakazuje na manjšo reprodukcijsko sposobnost družinskih kmetij oziroma na zaviranje nadaljnje- ga ukvarjanja s kmetijsko dejavnostjo pri mlajši generaciji. S tega vidika ni naključje, da je Evropski parlament (PE402.594 2008) v letu 2008 sprejel resolucijo, v kateri poziva EU, da močnejše spodbudi prevzemanje kmetij s strani mladih gospodarjev. Statistični podatki namreč kažejo, da je povprečna starost gospodarja tudi na več kot polovici evropskih kmetij nad 50 let, na 25 odstotkih kmetij pa celo več kot 65 let.

Čeprav so se evropski sistemi zgodnjega ali predčasnega upokojevanja od svojih prvih začetkov v petdesetih letih razvijali in prilagajali novim okoliščinam v kmetijstvu, njihov temeljni cilj ostaja enak: spodbujanje in pospeševanje prehoda starejših kmetov iz dejavnega kmetovanja v upokojevanje in s tem omogočanje oblikovanja večjih kmetij, ki jih vodijo mlajši gospodarji, ki so ekonomsko bolj uspešni in dovzetni za inovacije (prim. Kavčič 2002). Izsledki tujih študij prav tako kažejo, da so v današnjih okoliščinah kmetovanja, vpetega v zahteve izrazite mednarodne tekmovalnosti in učinkovitosti, v reproduktivnem smislu vitalnejše tiste družinske kmetije, ki lažje razrešujejo težave pri prenosu upravljanja kmetije na mlajšo generacijo gospodarjev, t. j. v zagotavljanju naslednika kmetije oziroma njenega prihodnjega nadzornika, upravljavca in lastnika hkrati (npr. Hildenbrand in Hennon 2005).

V Sloveniji so na težave prevzemnikov kmetij opozorili predvsem ruralni sociologi in agrarni ekonomisti. Tako je npr. Barbičeva v svoji raziskavi o samoobnavljanju kmečkega sloja med drugim ugotovila, da si »3.000 kmetov zaman išče partnerko« (Barbič 1993: 209). Hribernik pa je med razlogi mladih, ki zapuščajo kmetovanje, med drugim poudaril ohranjanje tradicionalnega pojmovanja medgeneracijskega prenosa nasledstva, t. j. šele po smrti gospodarja (Hribernik v: Kerbler 2007: 30). Desetletje pozneje je bil evidentiran podatek, da je v Sloveniji kar 40 odstotkov kmetij brez zagotavljenega naslednika (Kovačič 2001), oziroma da ima naslednika izbranega le 23 odstotkov kmetij (SURs 2002). Ta statistična dejstva opozarjajo, da je obstoj tovrstnega kmetovanja ogrožen; posledično je bilo opravljenih kar nekaj raziskav o analizi vplivov nekaterih dejavnikov (npr. socioekonomske strukture kmetij in socialnogeografske strukture) na nasledstvo na kmetijah v Sloveniji (Kovačič 1996; Juvančič 2002; Kerbler 2007).

Ker pa se nasledstvo kmetij nanaša prav na odnose med generacijama starejših gospodarjev in mlajših prevzemnikov, smo vitalnost družinskih kmetij skušali pojasniti v okviru nekoliko drugače zasnovanega projekta od doslej izvedenih z zgovornim naslovom Odnosi med generacijami in spoloma na kmetijah v Sloveniji.⁴ Mednarodno oblikovana anketa z obsežnim repertoarjem vsebin, ki se nanašajo na družinsko zaledje in socialna omrežja posameznika in njegovega delov-

nega okolja, je bila najbolj primerna izbira za nabor novih podatkov na državni ravni. Eden od ciljev projekta se je nanašal tudi na presojo uspešnosti ukrepov zgodnjega upokojevanja kmetov in pomoči mladim kmetov za zgodnji prevzem kmetij⁵ z vidika medgeneracijske solidarnosti.

V pričujočem prispevku se torej omejujemo na presojo vprašanja, kako člani družinskih kmetij ocenjujejo svoje medgeneracijske odnose predvsem z vidika njihovih medsebojnih pričakovanj do dajanja in prejemanja pomoči. Da bi lahko primerno ocenili njihova pričakovanja, smo jih umestili v širši vzorčni primerjalni okvir, ki ga sestavljajo opazovane skupine mestnega, podeželskega in kmečkega prebivalstva, o čemer bo govor v nadaljevanju.

Preučevanje medgeneracijskih odnosov na sodobnih družinskih kmetijah

Na splošno so raziskovalci posvetili malo pozornosti preučevanju medgeneracijskih odnosov prav med sodobnim kmečkim prebivalstvom; prevladujejo obsežnejše študije takih odnosov na ravni celotnega prebivalstva v določeni državi. Nekateri preučevalci vidijo kot enega med razlogi za tako prakso v uveljavljenih javnih podobah o kmečkem življenju, ki dokaj romantično upodablja tesne in podporne sorodstvene odnose med generacijami, običajno živečimi v razširjeni večgeneracijski kmečki družini. Hkrati pa poudarjajo, da tako močne sorodstvene povezave niso značilne za ljudi v mestih (Lee in Cassidy; Marotz-Baden idr. v: Melberg 2005: 419). Omenjene podobe dodatno izkristalizira še mit o obsegu dajanja pomoči s strani družine v preteklosti, saj je utemeljen v podmeni, da sta industrializacija in urbanizacija uničili sorodstvene vezi in posledično prispevali k procesu zmanjšanja medgeneracijskih vzajemnih podpor (Hareven 1996b: x).

Preučevanje medgeneracijskih odnosov, zlasti medgeneracijske pomoči, pa ima zaradi prepoznane splošnega problema staranja prebivalstva in podaljševanja življenja v večini t. i. razvitih držav že dolgo tradicijo in se vedno bolj uveljavlja v družboslovnem preučevanju (Hareven 1996a; Bengtson 2001; Willson idr. 2003). Med osrednjimi temami je prav nastanitev starejših ljudi, še posebno z vidika preučevanja zgodovine družine in njenih oblik. Pretekle študije so namreč bolj dokumentirale obiskovanje ostarelih staršev in razne vrste medsebojnih komunikacij. Redno skrb, še posebno pa različne vrste pomoči ostarelim staršem s strani odraslih otrok tudi v primeru, ko ti ne živijo v istem gospodinjstvu, pa so preučevalci začeli bolj sistematično preučevati šele pred tremi desetletji (npr. Cantor; Brody v: Hareven 1996b: xx); ne naključno. Sodobni demografski trendi, kot so nizka rodnost, starajoča družba in visoke stopnje razvez so prepričali številne družboslovce, da postajajo medgeneracijski odnosi navkljub »bivanju z razdalje« vedno pomembnejši.

Bengtson je celo prepričan, da bodo »zaradi podaljšanega obdobja skupnega življenja odnosi med generacijami – v smislu

4 Projekt smo izpeljali na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU v letih 2006 do 2008 v okviru Ciljnega raziskovalnega programa Konkurenčnost Slovenije 2006–2013.

5 V Sloveniji so shemo za zgodnje upokojevanje uvedli leta 2004 (Ur. l. RS, št. 24/2004), dopolnjujoč ukrep Pomoč mladim prevzemnikom pa v letu 2005 (Ur. l. RS, št. 45/04 in 10/05).

dajanja ali prejemanja pomoči, solidarnosti ali konfliktov ali kar obojega – vedno bolj pomembni za družinsko življenje v prihodnosti« (Bengtson 2001: 6). V nekaterih primerih naj bi vezi med več kot dvema generacijama že nadomestile funkcije t. i. jedrne družine, še zlasti zaradi pomena, ki ga imajo pri zagotavljanju blaginje in opore posamezniku v celotnem poteku njegovega življenja. S tem je nasprotoval zagovornikom teze o slabljenju sodobne jedrne družine kot družbene institucije zaradi visokih stopenj razvez (npr. Popenoe 1993) in podprl zagovornike feminizma, ki so opozarjali na vedno večjo raznolikost družinskih oblik (npr. Stacey; Coontz; Skolnick v: Bengtson 2001: 2). Z analizo podatkov o treh generacijah, zbranih z longitudinalno anketno raziskavo v treh časovnih točkah (od 1971 do 1991), je s sodelavci preverjal predvsem medgeneracijsko solidarnost. Identificirali so pet vrst medgeneracijske solidarnosti, ki so jih opredelili v skladu s pregledano literaturo in poimenovali kot: medgeneracijska tesna povezanost (bližnji sorodniki živijo precej blizu in imajo visoko stopnjo vzajemne podpore), družabnost (nizka funkcionalna izmenjava, vendar visoka naklonjenost – potencial sorodniške podpore), intimnost z razdalje (potencial podpore), zavezanost (bližina in sorodniška interakcija, vendar nizka stopnja emocionalne povezanosti), ločenost (nizka raven povezanosti med generacijami) (*ibid.*). Prav slednja meritev, ki naj bi bila značilna za večino odnosov ostareli starši – odrasli otroci, nakazuje tudi njihove protislovne odnose med konfliktom in solidarnostjo. Ta pojav sta Lüscher in Pillemer že leta 1998 označila za medgeneracijsko ambivalenco, ki prav zaradi pogostih stikov s člani družine, bivanja v bližini ipd. pogojuje njihove tako pozitivne kot tudi negativne občutke.

Koncept medgeneracijske ambivalence je v svojih študijah o sodobnih medgeneracijskih odnosih uporabila večina raziskovalcev, ki je skušala odgovoriti na vprašanja, kako se medgeneracijski odnosi spreminjajo v času in kako nanje vplivajo strukturne spremembe v družini in spremenjene vloge med spoloma (Willson idr. 2003; Bengtson 2002; Brannen 2003; Connidis in McMullin 2002). Z uporabo tega koncepta so v svojih študijah pojasnjevali protislovna čustvena in kognitivna doživetja posameznikov več generacij ter kompleksnost družinskih odnosov, ki jih posamezniki hkrati vrednotijo kot pozitivne in negativne.

Da so kmečke družine zanimiv primer preučevanja medgeneracijskih odnosov in vzorcev dajanja pomoči, je opozoril že Elder s sodelavci (Elder idr. v: Melberg 2005: 419). V svoji študiji je med drugim pokazal, da sinovi, ki nadaljujejo s kmetovanjem in živijo v istih skupnostih kot njihovi očetje, bolj skrbijo za svoje ostarele starše kot pa sinovi, ki so se odselili v mesto. Nekateri preučevalci kmečkega okolja pa so poudarili, da prav skupno delo na kmetiji in doma ter bivanje v bližini na eni strani krepi vzajemne sorodstvene odnose, na drugi pa ustvarjata pogoje za napetosti in konflikte med družinskimi člani (Rosenblatt in Anderson; Elder; Lee in Cassidy; Marotz-Baden idr. v: Melberg 2005: 421, 424). Hkrati pa nekateri med njimi opozarjajo, da je visoka pogostost interakcij med starajočimi se starši in njihovimi odraslimi otroki v kmečkih družinah danes bolj posledica ekonomskih dejav-

nikov, t. j. zavedanja o skupnih projektih kot pa močnega familiarizma: »Ne moremo domnevati, da so potrebe ostarelih kmetov po javnih storitvah manjše od potreb ostarelih iz drugih skupin« (Lee in Cassidy v: Melberg 2005: 424). Skratka, vzorci dajanja in prejemanja pomoči ostarelim staršem se med prebivalci podeželskega in mestnega okolja razlikujejo. Na drugi strani je pri presoji vzorcev dajanja in prejemanja pomoči treba upoštevati tudi študije, ki v kontekstu globalne transformacije življenja na podeželju in kmetovanja vedno bolj opozarjajo na spremenjen položaj spolov na kmetijah. Kot namreč kažejo nekatere raziskave (Rossier 2005; Bock in Shortall 2006), organiziranje družinskih kmetij v skladu z načeli premakljive porazdelitve vlog med spoloma v kmečkih družinah še vedno ni običajna praksa. Še zlasti je vztrajna »tradicionalna delitev dela in odločanja med spoloma«. Ta je neprivlačna za ženske in tudi mlajše generacije, kar se kaže v njihovih pogostih odhodih ne samo s kmetije, temveč tudi iz kmetijskega poklica. Številne študije (Brandth 2002; Asztalos Morell in Brandth 2007) dokazujejo, da so razvojne možnosti kmetij na eni strani močno povezane z vedno bolj dejavno vlogo žensk na kmetiji ali zunaj nje, čeprav je glavnina domačih obveznosti (skrb za ostarele starše in otroke) najpogosteje še vedno domena žensk. Manj je raziskav, ki opozarjajo tudi na drugačno evidenco, in sicer, da sinovi na družinskih kmetijah pogosteje bolj skrbijo za svoje ostarele starše kot hčerke, ker z njimi živijo (npr. Melberg v: Melberg 2005: 25).

Temeljni hipotezi, vzorec in analiza raziskave Odnosi med generacijami in spoloma na kmetijah

V skladu s problemskim izhodiščem in pregledom ugotovitev nekaterih bolj uveljavljenih študij o odnosih med generacijami in spoloma v kmečkem okolju v prispevku obravnavamo hipotezi, ki se glasita:

- H1: Pričakovanja posameznikov glede medgeneracijske solidarnosti se pomembno razlikujejo po spolu, starosti in vrsti bivanja.
- H2: Odnosi vzajemne podpore med generacijami se pomembno razlikujejo med prejemniki in neprejemniki kmetijskih subvencij za zgodnje upokojevanje in pomoči mladim kmetom za prevzem kmetij.

Nabor podatkov za preverjanje hipotez smo pridobili z obsežno mednarodno anketno raziskavo Odnosi med generacijami in spoloma,⁶ prilagojeno zahtevam naročnikov, t. j. Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS in Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Uvodoma opisanim vsebinam mednarodnega vprašalnika smo dodali še take, ki se posebej nanašajo na kmečko življenje: lastništvo, nasledstvo, načrti s kmetijo, delitev dela in odločanje na kmetiji. Vsi podatki so zbrani s perspektive posameznika.

Izhodiščno vzorčno populacijo predstavljajo štiri skupine prebivalcev obeh spolov, starih med 18 in 83 let: v prvi sku-

6 Population Activities Unit at United Nations Economic Commission for Europe (PAU UNECE) je koordinator izvedbe mednarodnega programa in anketne raziskave z naslovom *Generations and Gender Programme/Survey* (več o programu in raziskavi glej <http://www.unecp.org/pau/ggp/publications/conceptsandguidelines.htm>.)

pini so prejemniki subvencije za pomoč mladim kmetov pri prevzemu kmetije (150); v drugi skupini so prejemniki rente za zgodnje upokojevanje kmetov (151); v tretji skupini je kmečko prebivalstvo, ki ni prejelo tovrstnih subvencij (106), v četrti skupini pa so prebivalci Slovenije, izbrani po merilu statistične reprezentativnosti (410); skupno je bilo opravljenih 817 anket.

Da bi lahko ocenili medgeneracijsko solidarnost v kmečkih družinah, smo jo opazovali v širšem družbenem kontekstu, t. j. tudi v družinah, ki se ne ukvarjajo s kmetijstvom, a živijo na podeželju, kakor tudi v družinah, ki živijo v okolju z bistveno drugačno družbeno organizacijo in načinom življenja, značilnim za mestno okolje. Prav tako je treba morebitni učinek večje zavezanosti kmetijski dejavnosti (s prijavo in pridobitvijo subvencij za zgodnji prevzem kmetije oziroma zgodnje upokojevanje kmeta) na medgeneracijsko solidarnost na družinskih kmetijah nujno ugotavljati s primerjavo omenjenih odnosov v obeh vrstah družinskih kmetij, t. j. takih, v katerih so tovrstne subvencije pridobili, in takih, v katerih jih niso. V pričujoči razpravi smo zato izhodiščne štiri skupine še nadalje razdružili oziroma povezali. Skupini prejemnikov subvencij za prevzem in zgodnje upokojevanje smo združili v skupino »kmečka subvencija« (301 vprašanec), reprezentativni vzorec prebivalcev Slovenije pa smo ločili na mestno (275 vprašancev) in podeželsko prebivalstvo, ki živi v manjših krajih in vaseh, pa se ne ukvarja s kmetijstvom (135 vprašancev). V kmečko populacijo, ki ni prejela subvencije za zgodnji prevzem oziroma zgodnje upokojevanje, smo zajeli 106 vprašancev.

Dobljene podatke smo analizirali z bivariantno statistično metodo. Razlike med vsemi štirimi podvzorci smo preverjali s testom H_i^2 .⁷

Analiza rezultatov

Pričakovanja vprašancev, povezana z medgeneracijsko solidarnostjo, smo opazovali skozi tri sklope različnih trditvev. Prvi sklop se je nanašal na vprašanje, kdo je najbolj odgovoren skrbeti za odvisne družinske člane; ali je to dolžnost družine ali pa bolj dolžnost družbe.⁸

Tabela 1 kaže, da je z vidika vprašanca družina najbolj odgovorna skrbeti za predšolske in šoloobvezne otroke (53,8 odstotka in 50,2 odstotka). Vendar naj bi bili družba in družina

(46,4 odstotka) enako odgovorni skrbeti za starejše ljudi, oziroma naj bi bila družba najbolj odgovorna poskrbeti za denarno podporo starejših in mlajših družin (69,2 odstotka in 68,8 odstotka), kadar te tako podporo potrebujejo.

Primerjava rezultatov po spolu, starosti in vrsti bivanja je pokazala pomembne razlike le glede skrbi za predšolske otroke ($H_i^2 = 20,758$; sig. = 0,002) in starejše družinske člane ($H_i^2 = 33,420$; sig. = 0,000), in to samo med mestnim, podeželskim in kmečkim prebivalstvom. Kmetje se v veliko večjem deležu strinjajo s trditvijo, da je družina odgovorna skrbeti za odvisne člane družine, kot pa se s tem strinjajo urbani in podeželski prebivalci (Tabela 2).

Drugi sklop trditvev se je nanašal na oceno obveznosti odraslih otrok do svojih staršev. Iz podatkov, ki jih prikazuje Tabela 3, lahko razberemo, da se večina vprašancev strinja, da so otroci načeloma odgovorni skrbeti za svoje starše in jim denarno pomagati, ko ti tako pomoč potrebujejo (70 odstotkov in 55 odstotkov). Vendar nam vpogled v bolj konkretne trditve, kot so: »Hčere bi morale bolj skrbeti za svoje starše kot pa sinovi«, »Otroci bi morali prilagoditi svoje delo potrebam svojih staršev«, in »Starši bi se morali priseliti k svojim otrokom, kadar niso sposobni skrbeti sami zase«, pokaže, da med vsemi skupinami vprašancev prevladuje nestrinjanje s takimi trditvami (65 odstotkov, 41 odstotkov in 34 odstotkov).

Ko smo rezultate primerjali po spolu, starosti in vrsti bivanja, smo odkrili signifikantne razlike samo pri strinjanju s trditvijo: »Otroci bi morali prilagoditi svoje delo potrebam svojih staršev« (Tabela 4); s to trditvijo se v večji meri kot urbano strinja kmečko prebivalstvo ($H_i^2 = 33,183$; sig. = 0,000).

Tretji sklop trditvev se nanaša na oceno odgovornosti staršev do svojih odraslih otrok (Tabela 5). Večina se strinja s trditvami, da bi »Stari starši morali skrbeti za svoje vnuke, ko njihovi starši tega niso zmožni«, da bi »Starši morali denarno pomagati svojim odraslim otrokom, ko ti tako pomoč potrebujejo«, in da bi »Starši morali prilagoditi svoje življenje otrokom, ko ti to potrebujejo« (52,4 odstotka, 52,4 odstotka in 44,3 odstotka). Takšni rezultati kažejo, da med vprašanci prevladuje prepričanje, da so starši v veliki meri odgovorni skrbeti za svoje otroke tudi, ko ti odrastejo.

Primerjava odgovorov po spolu, starosti in vrsti bivanja je pokazala statistično značilne rezultate samo v primeru, ko smo obravnavali obveznosti starih staršev do svojih vnukov. Ženske, starejši anketiranci in kmetje se s temi trditvami najbolj strinjajo (Tabela 6). To pomeni, da omenjene skupine prebivalcev v večji meri mislijo, da so starši dolžni skrbeti za svoje otroke tudi, ko ti odrastejo, kot pa so v to prepričani moški, mlajši vprašanci ter prebivalci mest in podeželja.

Pomembne razlike so se pokazale tudi pri ocenjevanju trditvev, ki se nanašajo na denarno pomoč staršev svojim odraslim otrokom (Tabela 7). Večina žensk se strinja, da bi starši morali denarno pomagati svojim odraslim otrokom, kadar imajo ti denarne težave ($H_i^2 = 7,743$; sig. = 0,022), medtem ko se starejši strinjajo s trditvijo, da bi »Starši morali prilagoditi svoje življenje svojim otrokom, kadar ti to potrebujejo« ($H_i^2 = 15,876$; sig. = 0,003).

Zgornji rezultati so pokazali, da razlike v stališčih do medge-

7 S H_i^2 testom ugotavljamo verjetnost povezanosti med dvema spremenljivkama. S testom ugotavljamo, ali opažene frekvence odstopajo od teoretičnih frekvenc, ki bi jih pričakovali v skladu z (ničelno) hipotezo, ki pravi, da ni razlik med skupinami. Če med opaženimi in teoretičnimi frekvencami ni nobenih razlik, potem je $H_i^2 = 0$. V primeru, da je H_i^2 različen od 0, potem ničelno hipotezo lahko zavrnemo. Tako kot pri vseh statističnih metodah tudi pri tem testu ugotavljamo statistično značilnost (signifikanco). Ta pove, kako visok mora biti H_i^2 ob določenih prostostnih stopnjah (njihovo število je odvisno od kategorij (modalitet) posamezne nominalne spremenljivke), da ničelno hipotezo lahko zavrnemo (Nie idr. 1975: 223–224). Običajni kriterij signifikance je $P < 0,001$, oziroma $P < 0,005$.

8 Pojma družbe in družine sta prevzeta iz konceptualnega članka mednarodnega programa in anketne raziskave GGP/GGS. Nanašata se na razmejevanje med javnim in zasebnim (Vikat idr. 2007: 418).

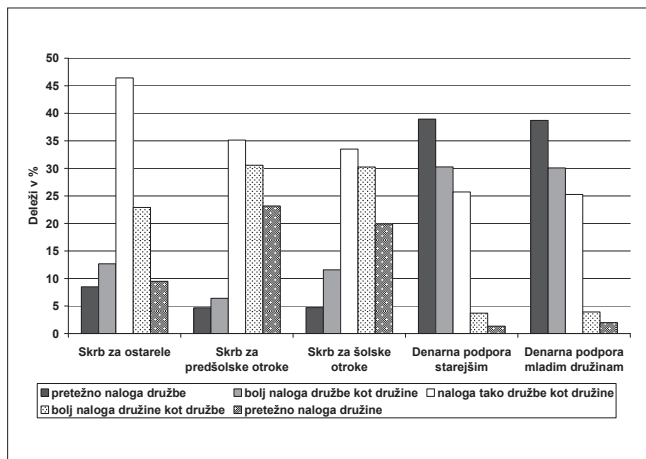

Tabela 1: Odgovornost družine/družbe do odvisnih članov družine

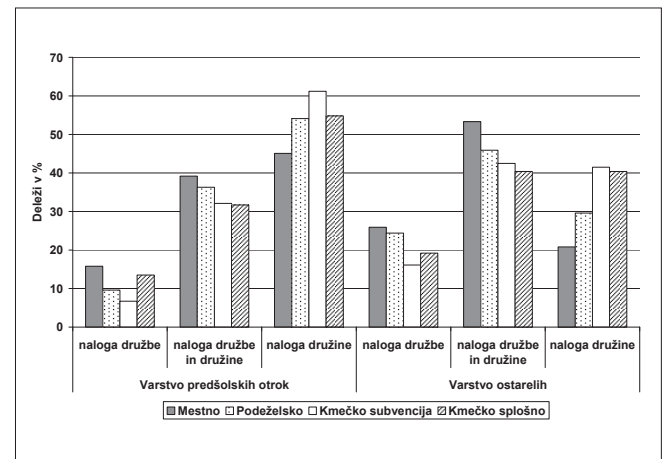

Tabela 2: Odgovornost družine/družbe do odvisnih članov družine, glede na vrsto bivanja

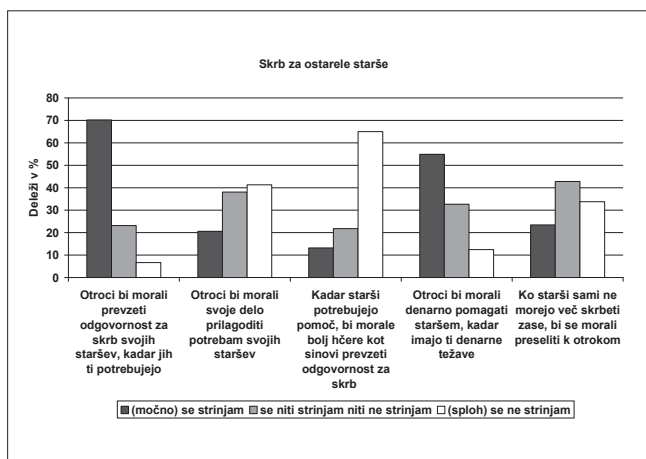

Tabela 3: Odgovornost odraslih otrok do ostarelih staršev

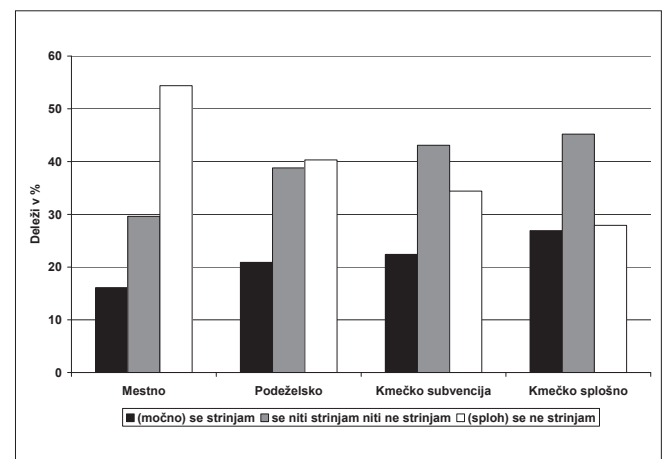

Tabela 4: Stališče »Otroci bi morali svoje delo prilagoditi potrebam svojih staršev«, glede na vrsto bivanja

neracijske solidarnosti najbolj pojasni neodvisna spremenljivka vrsta bivanja. Pomembne razlike smo torej ugotovili predvsem med mestnimi in kmečkimi prebivalci, pričakovanih razlik med prejemniki in neprejemniki subvencij pa naši rezultati niso potrdili. To pomeni, da večja zavezanost kmetijski dejavnosti, ki smo jo opazovali skozi ne/pridobljene subvencije, ne vpliva bistveno na razlike v njihovem zaznavanju medgeneracijske solidarnosti. Ženske in moški se v svojih ocenah o medgeneracijski solidarnosti bistveno ne razlikujejo, kakor tudi ne vprašanci različnih starostnih skupin. Pomembnih razlik nismo identificirali tudi v stališču o odgovornosti sinov in hčera do svojih ostarelih staršev. Vendar smo bolj kompleksno sliko izluščili iz primerjave strinjanj o posamičnih trditvah med vprašanci. Pri tem smo identificirali vsaj tri ambivalentne ocene. Prvo smo odkrili, ko smo primerjali trditve, ki se nanašajo na denarno podporo ostarelim staršem. Večina vprašancev je prepričana, da je družba odgovorna za denarno pomoč ostarelim, hkrati pa se več kot polovica vprašancev načelno strinja s trditvijo, da je taka pomoč obveza odraslih otrok. Ta ambivalenca je bolj izrazita med urbanim kot pa kmečkim prebivalstvom. To po-

meni, da se prebivalci mest v enaki meri kot prebivalci drugih območij strinjajo, da je družba najbolj odgovorna denarno podpirati starejše ljudi, hkrati pa se v največjem deležu strinjajo s trditvijo, da so za to najbolj odgovorni odrasli otroci. V zvezi s tem lahko rečemo, da so kmetje, tako tisti, ki so prejeli subvencijo, kot tisti, ki je niso, v svojih pričakovanjih do medgeneracijske solidarnosti bolj usklajeni in manj ambivalentni kot mestni prebivalci.

Drugo ambivalenco smo izluščili iz nasprotujočih si trditev o dolžnosti odraslih otrok do svojih staršev. Večina mestnih prebivalcev se strinja, da so odrasli otroci dolžni skrbeti za svoje starše, vendar se hkrati ne strinja, da bi morali odrasli otroci prilagoditi svoje delo potrebam svojih staršev. Tudi na podlagi tega primera lahko ugotovimo, da je mestno prebivalstvo v svojih pričakovanjih do medgeneracijske solidarnosti bolj ambivalentno kot kmečko prebivalstvo.

Tretja ambivalenca se kaže v nasprotujočih si izjavah, ki govorijo o večji obvezi staršev do svojih otrok kot pa nasprotno. Ta ambivalenca je izražena bolj z vidika starosti kot pa spola in vrste bivanja, kajti posebno starejši anketiranci se čutijo dolžne prilagoditi svoje življenje potrebam svojih odraslih

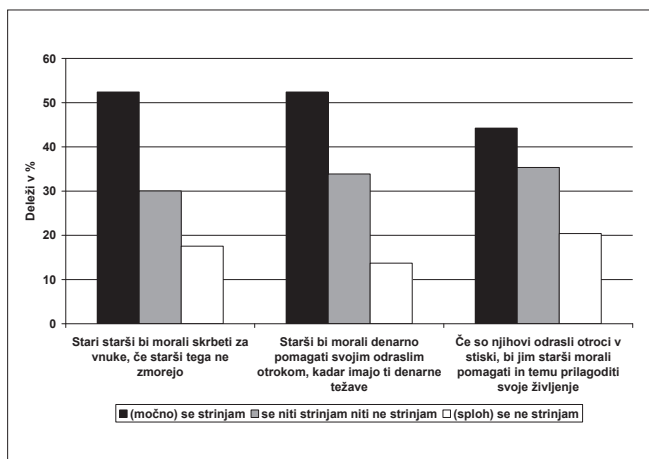

Tabela 5: Odgovornost staršev do svojih odraslih otrok

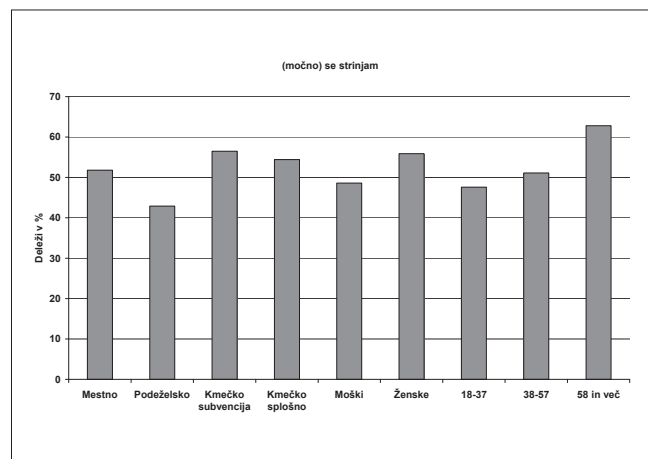

Tabela 6: Stari starši bi morali skrbeti za vnuke, če starši tega ne zmorejo, glede na vrsto bivanja, spol in starost

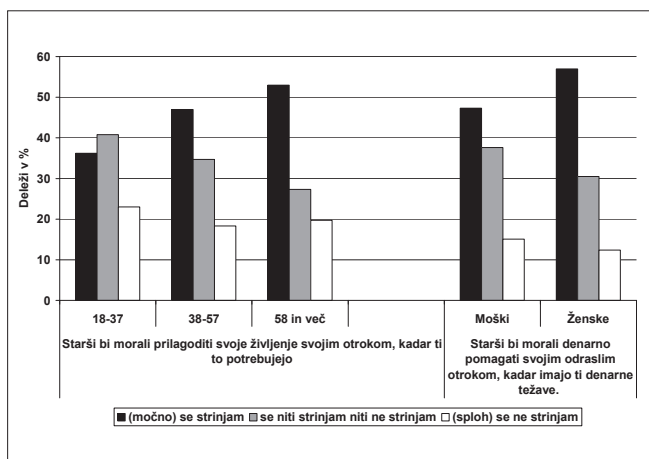

Tabela 7: Stališče »Starši bi morali prilagoditi svoje življenje otrokom, kadar ti to potrebujejo«, po starosti, in stališče »Starši bi morali denarno pomagati svojim odraslim otrokom, kadar imajo ti denarne težave«, po spolu

otrok, če ti to potrebujejo, medtem ko so njihova pričakovanja v zvezi s prilagajanjem delovnega časa njihovih otrok njihovim potrebam veliko nižja. Ta primer nenazadnje kaže, da je pretok blaginje, t. j. različnih virov in storitev med družinskimi člani bolj usmerjen v mlajšo kot pa v starejšo generacijo, kar se ne ujema z naraščajočimi potrebami starajoče družbe.

Sklepi

Na podlagi dobljenih rezultatov lahko prvo hipotezo o pričakovanih razlikah po spolu, starosti in vrsti bivanja glede medgeneracijske solidarnosti le delno potrdimo. Pričakovana vprašancev o medgeneracijski solidarnosti se statistično pomembno razlikujejo samo po vrsti bivanja, ne pa tudi po spolu in starosti. Kmečko prebivalstvo pripisuje večji pomen dajanju in prejemanju medgeneracijske pomoči v svoji družini kot pa podeželsko in še posebej mestno prebivalstvo. Vendar pa se izražena medgeneracijska podpora ne razlikuje pomembno med prejemniki in neprejemniki kmetijskih sub-

vencij za zgodnje upokojevanje in prevzem kmetije, kot smo pričakovali. Obe opazovani skupini sta s tega vidika dokaj enotni, zaradi česar druge hipoteze ne moremo potrditi. Prvi sklep naše analize je torej ta, da ukrepi kmetijskih subvencij ne vplivajo bistveno na pričakovanja kmetov glede njihove zavezanosti medgeneracijski solidarnosti.

Nadalje naša analiza podpira rezultate študij, ki govorijo o razlikah med mestnim in podeželskim prebivalstvom glede močnih in tesnih medgeneracijskih odnosov. Še več, naši rezultati kažejo na bolj izrazite razlike med kmečkim in mestnim prebivalstvom, verjetno zaradi tega, ker smo razlikovali med podeželskim prebivalstvom, ki se ne ukvarja s kmetijstvom, in kmečkim prebivalstvom, ki prav tako živi na podeželju. Pri kmetih je najmočnejše izražena medgeneracijska solidarnost najverjetneje posledica njihovega specifičnega načina življenja, ki ga še vedno v veliki meri določata skupno delo in bivanje na kmetiji. Hkrati pa je nujno treba upoštevati, da je ta navidez potrjena javna podoba oziroma mit o močnejših sorodstvenih povezavah na vasi lahko tudi posledica večje geografske izoliranosti družinskih kmetij v Sloveniji in pa slabše opremljenosti njihovega okolja s socialnimi storitvami in prometnimi povezavami.

Prav tako so naši rezultati v skladu z naborom literature o medgeneracijski ambivalenci in z redkimi tovrstnimi študijami, ki se nanašajo na kmečko okolje. Kljub metodološkim omejitvam naše študije pri uporabi koncepta ambivalence, ki izhajajo iz upoštevanja zgolj perspektive posameznika, ne pa vseh družinskih članov hkrati, naši rezultati potrjujejo ugotovitev, da se v tesnih in pogostih odnosih med generacijama oblikujejo tudi ambivalentni občutki. Čeprav jih nismo posebej merili, o njih lahko naknadno sklepamo iz protislovnih pričakovanj, ki so jih vprašanci izrazili glede prejemanja in dajanja medgeneracijske podpore.

Nenazadnje lahko sklenemo, da naši rezultati prispevajo k boljšemu razumevanju medgeneracijskih odnosov v kmečkem okolju in so primerno izhodišče za nadaljnje še bolj poglobljeno preučevanje tovrstnih vsebin.

Viri in literatura

ASZTALOS Morell, Ildikó in Berit Brandth (ur.): Family and Gender in the Transformation of the Countryside. *Journal of Comparative Family Studies*, posebna številka, 38/3, 2007.

BARBIČ, Ana: (Samo)obnavljanje kmečkega sloja v Sloveniji. *Sodobno kmetijstvo* 26/5, 1993, 209–217.

BENGSTON, Vern L.: Beyond the nuclear family: The increasing importance of multigenerational bonds. *Journal of Marriage and Family* 63/1, 2001, 1–16.

BOCK, Bettina B. in Sally Shortall (ur.): *Rural Gender Relations. Issues and Case Studies*. Oxfordshir in Cambridge: Cabi Publishing, 2006.

BRANDTH, Berit: Gender Identity in European Family Farming: A Literature Review. *Sociologia Ruralis* 42/3, 2002, 181–200.

CONNIDIS, Ingrid Armet in Julie Ann McMullin: Sociological ambivalence and family ties: A critical perspective. *Journal of Marriage and Family* 64/3, 2002, 558–567.

HAREVEN, Tamara K. (ur.): *Aging and Generational Relations. Life Course and Cross-Cultural Perspectives*. New York: Aldine de Gruyter, 1996a.

HAREVEN, Tamara K.: Introduction: Aging and Generational Relations Over the Life Course, V: Tamara K. Hareven (ur.), *Aging and Generational Relations. Life Course and Cross-Cultural Perspectives*. New York: Aldine de Gruyter, 1996b, ix–xxv.

HILDENBRAND, Bruno in Charles B. Hennon: Above All, Farming Means Family Farming: Context for Introducing the Articles in This Special Issue. *Journal of Comparative Family Studies* 36/3, 2005, 357–366.

JUVANČIČ, Luka: Model odločanja o zaposlovanju na kmečkih gospodarstvih v Sloveniji. Doktorska disertacija. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko, 2002.

KAVČIČ, Stane: Zgodnje upokojevanje kmetov v Sloveniji in možni učinki – želja ali realnost? *Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Kmetijstvo. Zootehnika* 80/1, 2002, 87–101.

KERBLER, Boštjan: Povezanost nasledstva na hribovskih kmetijah v Sloveniji z njihovo socialnogeografsko strukturo. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2007.

KOVAČ, Mateja: *Primarna dejavnost – politika in stanje v Sloveniji v primerjavi z EU*. Ljubljana: Delovni zvezki Urada za makroekonomske analize in razvoj 3/11, 2002.

KOVAČIČ, Matija: *Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v Sloveniji v obdobju 1981–1991*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo in Inštitut za agrarno ekonomiko, 1996.

KOVAČIČ, Matija: *Razvojno-tipološka členitev podeželja v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Inštitut za agrarno ekonomiko, 2000.

KOVAČIČ, Matija: Podjetniške in sociološke značilnosti kmetij v Sloveniji. V: Emil Erjavec in Luka Juvančič (ur.), *Učinki reforme slovenske kmetijske politike*. Ljubljana: DAES, 2001, 209–221.

LÜSCHER, Kurt in Karl Pillemer: Intergenerational ambivalence: Further steps in theory and research. *Journal of Marriage and the Family* 60/2, 1998, 413–425.

MELBERG, Kjersti: Family Farm Transactions in Norway: Unpaid Care Across Three Farm Generations. *Journal of Comparative Family Studies* 36/3, 2005, 419–441.

NIE, Norman H., Hull C. Handla, Jean G. Jenkins idr.: *SPSS*. New York: McGraw Hill, 1975.

POPENOE, David: *Life without father: Compelling new evidence that fatherhood and marriage are indispensable for the good of children and society*. New York: Free Press, 1993.

Program razvoja podeželja RS (PRP) za obdobje 2007–2013. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 20. 7. 2007.

Program reforme kmetijske politike 1999–2002. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 1998.

ROSSIER, Ruth: Role Models and Farm Development Options: A Comparison of Seven Swiss Farm Families. *Journal of Comparative Family Studies* 36/3, 2005, 399–417.

SURS, 2002: *Popis kmetijskih gospodarstev, Slovenija, 2000*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2002.

SURS, 2006: *Struktura kmetijskih gospodarstev, Slovenija 2005*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2006.

Uradni list RS, št. 24/2004.

Uradni list RS, št. 45/04 in 10/05.

VIKAT, Andres, Zsold Spéder, Gijs Beets idr.: Generations and Gender Survey (GGS): Towards a better understanding of relationships and processes in the life course. *Demographic research* 17/14, 2007, 389–439.

WILLSON, Andrea E., Kim M. Shuey in Glen H. Elder Jr.: Ambivalence in the Relationship of Adult Children to Aging Parents and In-laws. *Journal of Marriage and Family* 65/4, 2003, 1055–1072.

Elektronski viri

BRANNEN, Julia: Towards a typology of intergenerational relations: Continuities and change in families. Paper, presented at the 6th ESA Conference, Murcia; Research networks 9, Sociology of Families and Intimate Lives, 2003, 144–166, http://www.um.es/ESA/papers/Rn9_81.pdf, 15. 5. 2008.

European Parliament (Evropski parlament), dokument PE402.594, <http://www.europarl.europa.eu/oeil/file.jsp?id=5531332>, 5. 3. 2008.

Evropska komisija 2008: Kmetijstvo in razvoj podeželja, http://ec.europa.eu/agriculture/faq/index_sl.htm, 15. 9. 2008.

Generations and Gender Programme (Program odnosi med generacijami in spoloma), <http://www.unece.org/pau/ggp/publications/conceptsandguidelines.htm>, 16. 10. 2008.

SURS, Kmetijska gospodarstva, splošni pregled, Slovenija, po letih, http://www.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=1556001S&ti=Kmetijska+gospodarstva%2C+splo%9Ani+pregled%2C+Slovenija%2C+po+letih&path=../Database/Okolje/15_kmetijstvo_ribstvo/03_kmetijska_gospod/00_15560_plosno/&lang=2, 15. 9. 2008.

Intergenerational Relationships on Farms in Slovenia

In this article, the authors examine intergenerational relationships on family farms in Slovenia. In line with reviewed literature on the issue and some social characteristics of family farms in Slovenia, the article discusses how family members assess their intergenerational relations from the view of their mutual expectations pertaining to giving, or receiving, help. Due to the low percentage of farms with a secured successor, the question still remains whether the measures of early retirement of farmers and financial aid to young successors have any significant effect upon intergenerational solidarity within the farm population. In order to properly estimate intergenerational solidarity among farmers they were compared to groups of people living in various (urban, rural, farm) social settings.

The necessary data were obtained by an extensive survey titled *Generational and Gender Relations on Farms in Slovenia*, conducted in 2007. The survey data also refers to the respondents' evaluations of their expectations that adult children should help their elderly parents, and vice versa. Research results showed important statistical differences only among groups of respondents who had been classified as urban, rural, and farm populations. However, there were no significant differences between the farmers who are beneficiaries of agricultural subsidies for early retirement and succession of farms, and farmers who had received no such subsidies. This finding supports those studies that reported on differences of strong and close generational relations between rural and urban population. Moreover, the here presented findings are in line with the bulk of literature on intergenerational ambivalence as well as those rare works related to the modern farm context.

